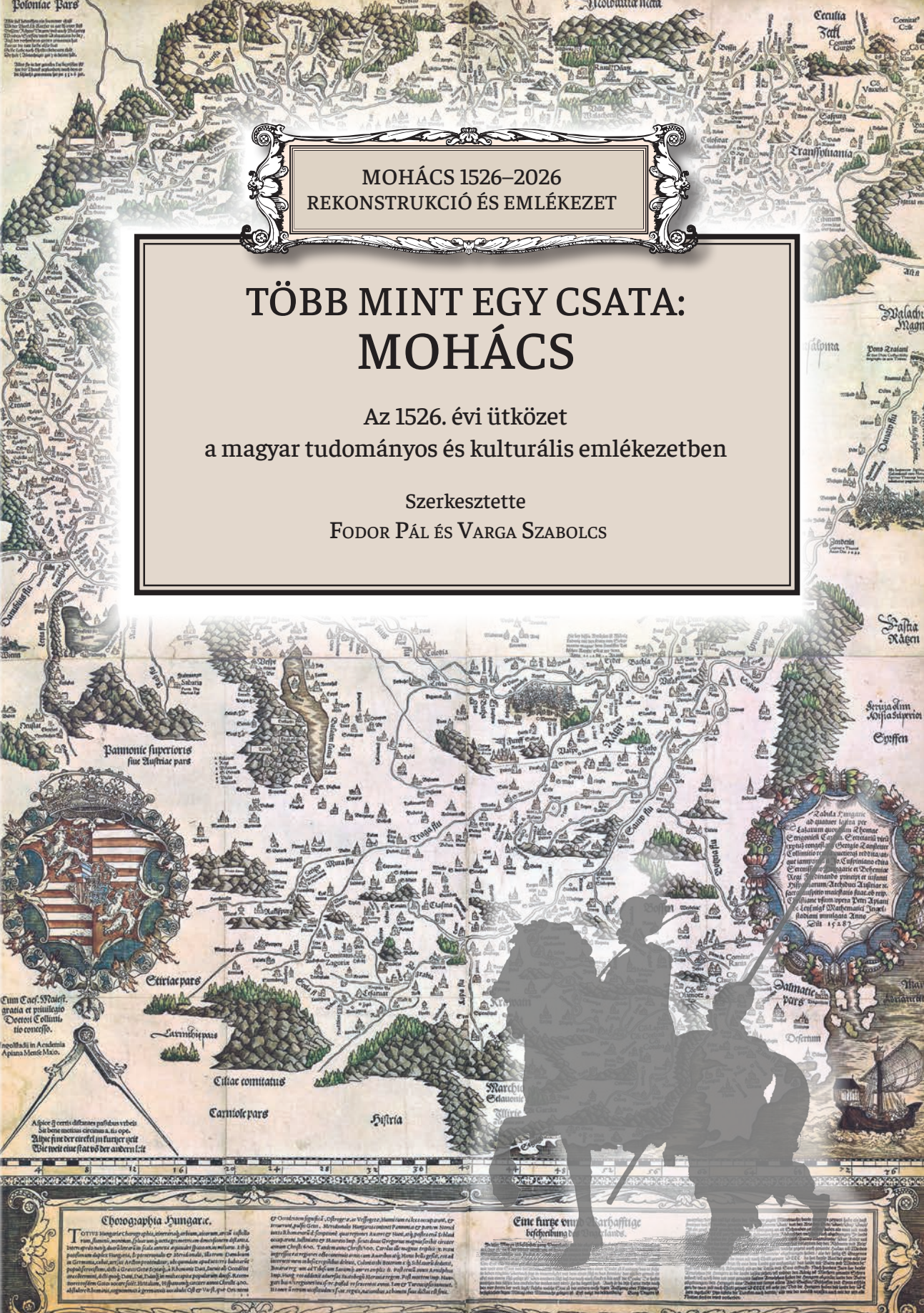

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

Az 1526. évi ütközet
a magyar tudományos és kulturális emlékezetben

Szerkesztette
FODOR PÁL ÉS VARGA SZABOLCS

Alpice q' certis distans partibus vrbis
Sic bene notanda circumstantia. In ope
Alpice sine der crederi in turgei est
Die nocti eius fiat od der audente

Tabula Hungariae
ab quatuor partibus per
Euboeam, Sicilia, et Fenniam
et regionem Carpathi, et Transilvaniam
typis consilio et studio
Cellitimo...
1526

Chorographia Hungarica.

TOTTA Hungariae Chorographia, sive descriptio, ab antiquis et modernis scriptoribus...
Tota Hungariae Chorographia, sive descriptio, ab antiquis et modernis scriptoribus...
Tota Hungariae Chorographia, sive descriptio, ab antiquis et modernis scriptoribus...

Eine kurze und verständliche Beschreibung der Königreichs Hungarns.

Das Königreich Hungarn ist ein Reich, das sich von der Ostsee bis zum Mittelmeer erstreckt...
Das Königreich Hungarn ist ein Reich, das sich von der Ostsee bis zum Mittelmeer erstreckt...
Das Königreich Hungarn ist ein Reich, das sich von der Ostsee bis zum Mittelmeer erstreckt...

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019

© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7

ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadást,
a rádió- és televízióadást, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Borító: Horváth Imre

Tipográfia: Marafkó Bence

Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Étedi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képjegyzék	619
 Személynévmutató	627

Szörényi László

A MOHÁCSI CSATA EMLÉKEZETE A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGI NEOLATIN IRODALOMBAN

Hóman Bálint szögezte le elsőként, 1920-ban, hogy a magyar jezsuiták nagy történetírói nemzedékét, tehát gyakorlatilag Hevenesi Gábort és a már előtte működő szerzőket megelőzte egy idősebb évfáradat, akiket ő – hogy megkülönböztesse őket a szorosabban vett történetíróktól – panegiristáknak nevezett. Ám már róluk is joggal állapíthatta meg, hogy ők voltak „első hírnökei a jezsuiták nagy érdeklődésének az egyház dicsőségét hirdető középkori magyar történet iránt...”¹ Kevéssel ez után még hozzá is teszi, hogy e szerzetesrend történeti érdeklődése vagy vonzalma leginkább „a katolikus Magyarország nagy kora, a középkor felé”² irányult. Tanulmánya végén pedig nyomatékosan azt is tudatja, hogy – minden egykorú vagy későbbi híresztelés ellenére – a Jézus Társasága ugyan aulikus volt, de egyúttal tisztelte, illetve ápolta a magyar közjogi tradíciókat, ezért a 18. század második felében, amikor Mária Terézia és II. József korában a Habsburgok a rendiség elleni támadás során fel akarták használni a jezsuitákat magyarellenes abszolutisztikus céljaik eléréséhez, erre legföljebb ex-jezsuitákat találtak, akik közül a legnagyobb hatású, legismertebb és éppen ezért az utókor által is legjobban gyűlölt vagy félreismert Kollár Ádám Ferenc volt, Kazinczy szerint a „tót Socrates”³

Természetesen azt, hogy meddig is tart a középkor úgy általában, így is, úgy is láthatta egy-egy történetíró, de akár jezsuita volt, akár nem, abban az egyben megegyezhetett a többiekkel Magyarország történelmével kapcsolatban, hogy nálunk a jobb híján középkornak nevezett korszak a mohácsi csatával ért véget.

Az első magyar nyelvű Mohács-émlékkönyvben, amelyet a csata négyszáz éves évfordulójára adtak ki, Rédey Tivadar írta meg azt a fejezetet, amely Mohács emlékezetének a magyar költészetre gyakorolt hatásáról szól. Igen érdekes és gazdag tanulmány, egyetlen baja, hogy csupán a magyar nyelvű alkotásokat

---

1 Hóman Bálint, Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. In: *Uő, Történetírás és forráskritika*. Budapest, 1938, 364.

2 Hóman, Tudományos történetírásunk, 367.

3 Hóman, Tudományos történetírásunk, 375.

veszi számba. Elfeledkezik róla, vagy szándékosan kihagyja nemcsak a többi Magyarországon élő nyelv irodalmát (tehát a szlovákokat vagy a szlovákok által használt bibliai csehet, a különböző német nyelvjárásokat, a korabeli német irodalmi nyelvet, valamint a különböző horvát nyelvjárásokon írt munkákat), hanem leginkább a latint, amely pedig – enyhén szólva – tetemes anyagot szállít minden témátörténeti vizsgálódáshoz, természetesen a mohácsi csata tárgyában is.

Rédey többek között észrevette azt is, hogy az 1826-os, háromszáz éves évforduló már elég nagy versengést keltett a magyar nyelvű irodalom legkülönbözőbb költői irányokhoz vagy iskolákhoz tartozó művelői között, gyakorlatilag a történeti publicisztikától a költészet minden ágán keresztül a drámaírásig vagy a prózai elbeszélésig.⁴

A 2006-ban megjelentetett emlékkönyv sokkal gazdagabb merítésű, és a vasos kötet terjedelmes irodalmi szöveggyűjteményt is tartalmaz, amely a *Közéleti és népi emlékezet* címet viseli.⁵ Sajnos azonban latin dokumentumok itt csak a kortársak, tehát a 16. századi írók némelyikétől szerepelnek magyar fordításban, a későbbi terméskből semmi. Pedig csak a Petrik-féle bibliográfia alapján huszonnyolc-harminc kötet található (1711-től 1800-ig), amely vagy történetírói módszerekkel, vagy költőileg latinul emlékezik Mohácsról.⁶

A 2016-ban megjelent emlékkönyv ugyan csupán a mohácsi csata egyik, noha talán legizgalmasabb vagy legtöbbet vitatott kérdését veszi górcső alá, jelesül II. Lajos halálának körülményeit, ám éppen itt olvashatjuk Fodor Pál bevezető tanulmányában, hogy az utókorban „a mohácsi csata a magyar öntudat és identitás sarokpontjává vált”.⁷

Amennyiben viszont végigtanulmányozzuk a magyarországi neolatin irodalmat is, akkor arra a rendkívül öröndetes megállapításra juthatunk, hogy akadt egy tudós már a reformkori Mohács-emlékezés előtt száz évvel, azaz a 18. századi Magyarországon, annak is egyetlen egyetemén, a nagyszombatin, aki úgy építette fel a maga kétkötetes, tulajdonképpen történetfilozófiai elmélkedés-

4 Rédey Tivadar, Mohács emléke költészetünkben. In: Lukinich Imre (szerk.), *Mohács emlékkönyv 1526*. Budapest, 1926, 313–334, különösen 320.

5 B. Szabó János (szerk.), *Mohács*. (Nemzet és emlékezet) Budapest, 2006, 435–612.

6 Négy összeállítást azonban feltétlenül meg kell említenünk, ugyanis ezek vagy tárgyalnak latin műveket is a 17–18. századból, vagy utalnak a magyar nyelvű Mohács-recepció neolatin hátterére: Imre Mihály, „Magyarország panasza”. A *Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*. Debrecen, 1995; Varga Imre–Pintér Márta Zsuzsanna, *Történelem a színpadon. Magyar történelmi tárgyú iskoladrámák a 17–18. században*. Budapest, 2000, 132–135; Mezei Márta, *Történetpszélelet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Budapest, 1958, különösen a „Mohács és a visszavonás motívuma” című fejezet: 61–73; az ország patrónájáról, Szűz Máriáról és a Magyarországot védő összes szentéről írt prédikációk válogatását lásd: Lukácsy Sándor (szerk.), *A megszentelt ország*. Pécs, 2000, 46–47, 48, 116–117, 126, 128, 158, 159.

7 Fodor Pál, Hollók évadja. Gondolatok a mohácsi csatáról és következményeiről. In: Farkas Gábor Farkas–Szebelédi Zsolt–Varga Bernadett (szerk.), „Nekiünk mégis Mohács kell...” II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései. Budapest, 2016, 12. – A Jagelló-kor egészére vonatkozó szerintem legjobb összefoglalást folyamatosan használtam a tanulmány írása során: Kulcsár Péter, *A Jagelló-kor*. Budapest, 1981.

nek⁸ is nevezhető történelemkönyvét, hogy a Szent István-i államalapítás óta eltelt magyar történelem első ötszáz évét Moháccsal lezártnak tekinti, az azóta eltelt kétszáz évet pedig annak a heroikus erőfeszítésnek láttatja, amelyben részt vett – több-kevesebb érdemet szerezve – nemcsak minden uralkodó, hanem az egyházi és a világi főrendeken kívül az egész nemesi társadalom, a polgári rend és az értelmiség is.

Ez a tudós Mindszenti Antal (1687, Nagyszombat–1736, Kolozsvár) volt, akiről Tarnai Andor, a kor legjobb magyar ismerője már évtizedekkel ezelőtt elmondta, hogy a nagyok által híressé vált jezsuita történeti iskolának (például Kaprinai István, Pray György, Katona István, Schmitth Miklós stb.) tulajdonképpen ő volt az alapítója vagy mintaadója kétkötetes könyvével, amelyet Magyarország mint a kereszténység védőbástyája felépülésének, lerombolásának és még mindig folyó újjáépítésének szentelt.⁹ Arról pedig, hogy Mohácsot miért tartja ő kulcsfontosságú dátumnak, teljes nyíltsággal ír műve második kötetének előhangjában, mégpedig ily módon:

„Caput I.

Ingressus in alteram Christiani propugnaculi Ichnographiam

I.

Tertiam Hungaricae gentis aeram, duorum periodo saeculorum an evolutam, an Iliade malorum involutam meditanti fugiebat animus, rigebat manus, jamque negante officium sepiamque calamo, in aeternas declinabat tenebras mens pertinacior, quam ut illam temporum caliginem, aerumnarum tempestatem & quendam veluti fatorum in praiceps urgentium turbinem admitterer intueri.

Quid enim? Quae reliquiae collapsae Hungariae oculos fatigabant nisi pulcherrimi corporis, aeternis adeo (si humana non fallerent) nexi compagibus exangue putidumquae cadaver; ut proinde justus eriperet stupor illa suspiria: Tune Hungaria illa Augusta! illa Domina provinciarum! Heroum mater! virtutum regia! antiquae majestatis augustale! Romanae templum sanctitatis! ergone dignitatis cecidit decoctus flos? robur masculinum enervatum? virtus omnis in exilium commigravit? Astraera praeses aequitatis excussa regali solio, omnia rapinis, caedibus, injuris obnoxia reliquit ac protrita? ergone commissa pergamenis jura, situ squallentia, neque tineis in escam, sed flammis in pabulum, in ludibrium data mortalium iniquissimis? Fortitudo Martia deseruit herorum pectora, nativa quondam habitacula? quae regendis antea aut regnis aut exercitibus nata, caesis notabant laureis calendas, vix unitis modo viribus occurrere hosti audeant, heu infortunate vel in hostium jura transite parati, vel fuga salutem solliciti deprehendere.

Nihil amplius promicabat a cultu principum magnificentiae, nihil ab ore dignitatis, nihil splendoris ab urbium, turriumquae fastigijs, nihil a populo jucunditatis;

8 Vö. Bene Sándor, Eszmetörténet és irodalomtörténet: a magyar politikai hagyomány kutatása. BUKSZ 19:1 (2007) 55–56. – A tanulmány szerzője megszerkesztette a történetfilozófiába tartozó magyarországi művek osztályozását, ahol Mindszenti művét a harmadikként tárgyalta, filozófiai osztályba sorolta.

9 A „védőbástya” fogalomtörténetéről legújabban vö. Sándor Csernus, Naissance d'un adage flexible et aujourd'hui de retour: «La Hongrie, rempart de le Chrétienté». In: Claire Madl–István Monok (ed.), *Ex Oriente amittita. Mélanges offerts à Frédéric Barbier à l'occasion de son 65e anniversaire*. Budapest, 2017, 17–41. Lásd még Szilágyi Emőke írását ebben a kötetben.

*commnais omnia tegebat squallor, & luctuosum aures arterrebat illud: Fuere Troës, Ilium, & Hungari fuere.*¹⁰

[I. fejezet

Bevezetés a kereszténység védőbástyájának második tervrajzához

I.

A magyar nemzet harmadik korszaka, amely immár két évszázad óta tart, olyan, hogy mivel „az Iliásznál nagyobb bajokon”¹¹ elmélkedve visszariad tőle a lélek, merevgörcsbe rándul a kéz, sőt még a tintatartó is megtagadja kötelességét, és nem hajlandó megnedvesíteni a tollat, ezért a kitartóbb elme is inkább az örök sötétség felé fordult, csak hogy ne kelljen azon időknek a homályába, szerencsétlenségeinek viharába és mintegy a mélységbe sodró végzetes örvényébe belepillantania.

De hogy is lehetne másképp? Hiszen az összeomlott Magyarországnak csupán maradványa fásasztotta szemünket, az ország gyönyörű testének kivértett és bűzlő hullája, pedig ezen tagokat örök kötelelékek tartották össze (legalábbis azt gondolta hiszékenységében az emberi elme); tehát jogos elképzelés sóhajtozhatott így: Hát te vagy az, fenséges Magyarország?! Te vagy-e, Úrnője a tartományoknak?! Te vagy, a hősök anyja?! Te vagy, az erények királyi palotája?! Az ősi fenség császári székhelye?! A római szentség temploma?! Tehát a te méltóságod elszáradt virága lehullott? Férfias erőd elpuhult? Minden erényed száműzötten kivándorolt? Astraea,¹² aki az igazságosság elnök asszonya, vajon kivettetett-e királyi székéből, és úgy hagyott mindent, odadobva a rablásnak, gyilkosságnak, áldozatául az őket eltaposó jogtalanságnak? Tehát a törvénytekerceken megrögzített jogok, amelyek a hosszú leveréstől már amúgy is összemocskolódtak, nem is molyoknak adatnak eledelül, hanem a lángoknak táplálékul, a leggonoszabb halandóknak játékszerül? Mars vitézsége otthagya a hősök kebelét, amely egykor pedig szülőhelye volt? Úgyhogy azok, akik azelőtt arra születtek, hogy országokat vezessenek vagy hadseregeket, és a naptárt a levágott babérágakkal ékesítették, most még akkor sem mernek szembeszállni az ellenséggel, ha minden erejüket egyesítik, avagy pedig, ami még rosszabb, készen állnak, hogy alávéssék magukat az ellenség uralmának, avagy pedig futásban keresnek menekvést? Többé már semmi jó nem származott a fejedelmi pompa ápolásából, elnémultak a méltóságos ajkak, nem fénylettek többé a városok, leomlottak a tornyok ormai, nem volt már semmi kedvesség a köznépből,

10 [Antonius Mindszenti], *Propugnaculum reipublicae Christianae in Hungaria iniquis casibus prodita, At sibi virtutibus paternarum aemulis glorioso heroum sanguine, Et magnorum imprimis Ex Austria-Domo regum pietate Reddita restitutum, & Ethice adumbratum...* Tyrnaviae, 1725, 1–2. A cím fordítása: A keresztény világ védőbástyája Magyarországon, amelyet a baljós kimenetelű események elárultak, de önmagának visszaadott azon erények révén, amelyek ősei erényeivel vetekedtek, a hősök dicsőséges véraldozatával és elsősorban az Osztrák Házból származó nagy királyai kegyessége révén, most pedig felvázoltatik erkölcsfilozófiailag.

11 Cicero alkalmazza először ezt a közmondásossá vált fordulatot valami nagy-nagy szerencsétlenség elbeszélésére, jelzésére (*Ad Att.*, 8. 113.).

12 A görögül Dikéné, a rómaiak által Iustitiának tisztelt istenség, vagyis az igazság istennőjének mellékeve.

mindent közös mocskok vont be, és a gyászoló füleket ez a gyászkiáltás hasogatta: „Csak voltak a trójaiak, Ilion”,¹³ és a magyarok csak voltak.]

E munka tehát joggal nevezhető a szatmári béke után a magyar történelmi helyzetet feldolgozni kívánó jezsuita pedagógia történetfilozófiájának. A mohácsi vészről természetesen írt már az első kötetben is,¹⁴ azonban csak a második kötet ajánlásából és fentebb idézett előszavából derül ki: tulajdonképpen csak a folytatás írása közben jött rá arra, hogy pontosan akkor, 1725-ben lesz a kétszáz éves évfordulója a mohácsi csatának! (Mint tudjuk, többféleképpen lehet számolni a kerek számú évfordulók első és utolsó évét, de Mindszenti régimódián és helyesen úgy gondolta, hogy az 1526. augusztus 29-től számított kétszáz év 1725. augusztus 28-án fog véget érni.)

Úgy hiszem, ezt a könyvet előbb-utóbb, de lehetőleg minél gyorsabban le kell fordítani magyarra! Ám addig is, amíg ez a fordítás elkészül, és így gyakorlatilag minden érdeklődőnek hozzáférhetővé válnak Mindszenti gondolatai, azt már jelezhetjük, hogy a második kötetben, amely tulajdonképpen teljes egészében az ünneplésnek és az emlékezésnek, a gyásznak és a reménynek van szentelve, szinte minden fejezetben részletesen beszél a mohácsi vész előzményeiről, az ütközet egyes mozzanatairól vagy a hozzá kapcsolódó és rákövetkező eseményekről. Csak egynehány példa az első két fejezetből:

I. fejezet

1. Olyan sötét és tragikus események leírásába fog, hogy legszívesebben fel-sóhajtana, mint állítólag – Suetonius szerint – Nero tette egyszer, amikor halálos ítéleteket kellett aláírnia, hogy bárcsak meg se tanult volna írni, mert akkor neki sem kellene a könyvet folytatnia (3–4).
2. Hogy Isten büntetéséről van szó, az nyilvánvaló, hiszen végül is olyan csapásokat szenvedtünk a töröktől, mint annak idején egész Európa tőlünk, Attila idejében. Holott kaptunk is már egy figyelmeztetést korábban: ez volt a tatárjárás. És ha végleg elpusztítottak volna bennünket, akkor biztosak lehettünk volna abban, hogy a derék európai népek szemében még gyász-könny sem ült volna (5–6).
3. A külföld segítségében nemigen lehetett bízni (6–7).
4. A vereség utáni újjászületésünkhöz olyan királyokat kellett végül elnyer-nünk, akik újra magukra voltak képesek vállalni – a körülményeikhez ké-pest – azt a feladatot, ami hajdan Szent Istvánra vagy Szent Lászlóra nehe-zedett. Így szólítja meg Hungáriát: „Ezért adja életét és véré-t a magyarság azon Habsburg-házi uralkodóknak, akik magukat teljes egészében neked

13 Átalakított és Magyarország pusztulására alkalmazott jalkiáltás Vergiliustól (*Aeneis*, II. 325.). Ott Panthus, Apolló papja gyászolja így Trója pusztulását.

14 [Antonius Mindszenti], *Propugnaculum reipublicae Christianae religione conditum, Hungarorum fortitudine V. saeculis defensum, nunc ethice adumbratum...* Tyrnaviae, 1724 (a könyv címének fordítása: A keresztény világ védőbástyája, amelyet a keresztény vallás épített, a magyarok vi-tézsége védelmezte ötszáz évig, most pedig erkölcsfilozófiailag rajzoljuk le), Caput XVI, *Bella cum exteris felicia & infelicia, utrumque causae*, 177–187; Mohácsról a IX–X. alfejezet szól: 185–187.

[ti. Magyarországnak] szentelik.”¹⁵ (8–9; érdemes megjegyeznünk, hogy ezt a felszólítást – *vitam et sanguinem* – Mindszenti tizenhat évvel a híres pozsonyi országgyűlés előtt teszi!)

II. fejezet (*Az első magyar védőbástya leomlása, 10–24.*)

1. Az első ősbűn a hetvenkedés (ezek természetesen a fellázadt angyalok vétkei) és a lázadó néplélek (10–11).
2. Nagyon nehéz kérdés eldönteni, hogy Magyarország magától rohadt-e meg és vált hullává, vagy egy végzetes csapás pusztította el (11–12; a szerző itt felhasználja báró Kéry János pálos szerzetes, püspök a költő Zrínyi Miklós fölött mondott gyászbeszédét).
3. A mohácsi csatában ugyan kevesebben estek el, mint a cannaei ütközetben, de mégis nagyobb vereségnek számít a magyaroké, mint a rómaiaké, mert sokkal több vezető férfiú halt meg, és sokkal nagyobb volt a bajok rákövetkező özöne is (12).
4. Ismerteti Révay Péter (*De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hungariae Centuriae Septem...*) töprengését, aki számmisztikus alapon próbálta megmagyarázni, hogy miért következett be pontosan 1526-ban, vagyis a várnai vereség után nyolcvankét évvel Mohács, és olyan példákat hoz arra, hogy miként rövidül meg a birodalmak fönállásának várható időtartama, hogy az asszíroké ötszázhusz évig állt fenn, az athéniaké ötszázötvenig, a spártaiaké ugyanaddig, a római köztársaság a konzuloktól Julius Caesarig, majd Augustustól Augustulusig nagyjából ugyanennyi; ennek megfelelően a magyarok sem remélhettek többet körülbelül ötszázhusz évnél. Ugyanis nemcsak az emberek öregszenek, hanem az államok is (12–14).
5. Megdicséri Dózsa szép tehetségéért, hogy annál jobban festhesse elremítetteit (14–16).
6. Következik hasonló alapon Werbőczy és Szobi magasztalása és lehúzása (16–17).
7. Brandenburi Györgynek mint II. Lajos fő nevelőjének rettenetes cselekedetei (17–19).
8. Idézi Brodarics alapján Perényi Péter szellemes mondását a csata előestéjén a haditanácsban, miszerint nemsokára jelenthetik a pápának, hogy mely napon kell egyszerre huszonzatezer magyar mártírt levágnatni a törökkel, akiket rögtön illik be is írni a szentek katalógusába (22). (Nagyon érdekes, hogy később ezt a mondást Szekfű Gyula úgy idézi, mint az erasmusi cinikus szellemeskedés elrettentő példáját.)¹⁶

Ha a Mindszenti utáni kiadványokat nézzük, akkor a nagyszombati, kassai és kolozsvári jezsuita nyomtatványok mindegyikén, amely tárgyalja Mohácsot, felfedezhető Mindszenti hatása abban, hogy miben látja a bukás okát, illetve abban,

15 „*Erectam igitur cervicem iterum prosterne, & thura primum altaribus adole, gratias veteres una novasque emeritura; vitam & sanguinem regibus Austriacis dedica, qui se totos tibi consecrarunt, dum denique veteres ruinas cum recenti fortuna composueris, errores detestare, mirare provientiam, & heroica magnorum aude facinora usurpare...*” Mindszenti, *Propugnaculum*, 9.

16 Szekfű Gyula, *A magyar renaissance állam*. In: Hóman Bálint–Szekfű Gyula (szerk.), *Magyar történet*. II. Budapest, 1936², 597, 601. Lásd ehhez a kérdéshez Tóth Gergely e kötetben olvasható írását!

hogy miként jelöli meg a kigázolás irányát. Van azonban egy nem sokkal a *Propugnaculum* második kötetének megjelenése után írott mű, amely mintegy didaktikusan összefoglalja és szinte tankönyvszerűen tovább sugározza Mindszenti sokszor csapongó, nem éppen nyílegyenes vonalú érvelését és hatalmas példatárát. Ez a szintén jezsuita Turóczi László három kiadást is megért, először 1728-ban kiadott könyve, az *Ungaria suis cum regibus* (Magyarország a maga királyaival).¹⁷ Nem véletlen, hogy az egész 18. századi, már előbb is említett történetírói iskola talán legmonumentálisabb művének, a *Historia Criticának* alkotója, Katona István ezen mű 1768-ban kiadott bővítésével és kiegészítésével kezdte írni pályáját (ugyanis Turóczi 1765-ben elhunyt).¹⁸

Turóczinál, illetve az őt folytató Katonánál az eddigi motívumokhoz, vagyis a mohácsi vész okaihoz járul egy rendkívül izgalmas, eddig csak kevésbé érintett mozzanat is: ez nem egyéb, mint az „eretnekség” problémája. Előszava szerint egyébként is nélkülözhetetlen feladatának tartotta, hogy ne csak a királyok történetét adja, hanem az egyházi és világi főméltóságokét is, mert az ország történetének egésze csak ebben a hármass tükrözésben ismerhető meg.¹⁹ Azután pedig, miután a könyv első felét történeti-földrajzi országismertető foglalja el, akkor az egyes megyékhez, illetve városokhoz kapcsolódva ad számot az oda való vagy ott tisztséget viselő híres történelmi személyekről. Így például igen bőven tárgyalja Szalkai Lászlót, a Mohácsnál elesett érseket is. Magasztalja azért, mert minden lehetségest megtett az „eretnekek” (Luther és a kezdődő lutherizmus) által megtámadott katolikus hit védelméért. Elmondja például, hogy Grinaeus Simon volt az első Luther-követő, akit az érsek 1523-ban börtönbe záratott, majd az országgyűlésen elérte, hogy az általa a magyar történelemben „hatodik eretnekségként” feltűnő szekta követőit halálbüntetéssel és vagyoneklkobzással sújtsák, majd két év múlva még azt is kivívta (1525/4. törvénycikk), hogy a lutheránusokat máglyán égessék el. Hozzáteszi azt is, hogy ha a halál kelyhét a törökök ki nem itatják a királlyal és az érsekkel a mohácsi csatamezőn, akkor az „eretnekség” nem is tudott volna elhatalmasodni az országban. (Annak, hogy a 16. századi, éppen megszülető vagy akár virágba is boruló magyar költészet miért nem tudott jóformán semmit sem kezdeni Moháccsal mint megéneklendő témával, éppen az az egyik oka, hogy az akkor rohamosan majdnem színtisztán protestánsná váló ország úgy gondolta, hogy Isten nyilván azért sújtotta Mohácsnál a magyarokat, mert azok az Antikrisztus szolgái, gaz eretnekek, vagyis katolikusok lettek. Luther legalábbis úgy gondolta, hogy aki a török ellen harcol,

17 Ladislaus Turóczi SJ, *Ungaria suis cum regibus compendio data, Novissima hac editione aucta, elimata et ad nostram usque aetatem producta*. Tyrnaviae, 1768. A cím fordítása: Magyarország az ő királyaival, összegzés formájában. Ebben a legújabb, bővített, javított és egészen a mi korunkig folytatott kiadásban.

18 Vö. Szabados György, *Jezsuita „sikertörténet” (1644–1811)*. A magyar történetírás konzervatív megteremtőiről. In: Tóth Gergely (szerk.), *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyar történetírásról*. Budapest, 2014, 203–226.

19 Turóczi, *Ungaria*, V–VII.

az Krisztus ellen harcol. Szenci Molnár Albert például jelentéktelennek és fölöslegesnek minősítette a Mohácson való kesergést.)²⁰

A fiatalon elhunyt pécsi születésű jezsuita költő, Babai Ferenc (1742–1778) éppen csak átvette az egyetemi könyvtár teológiai részlegének vezetését Nagyszombaton, amikor az összes magyar jezsuitát is villámcsapásként sújtó, a rendet feloszlató pápai rendeletet Mária Terézia kihirdette. Babai különös típus volt a jezsuita epigrammaköltők között. Ha sorsa másként alakul, talán komoly forráskutató és történész válhatott volna belőle, hiszen Muszka, Katona, Schmitth Miklós tanítványaként folytatta tanulmányait. Igaz, a rend megszüntetése után Esztergom egyházmegyei papként is fel tudta használni történetírói képzettségét, mert jó érzékkel és nagy anyagismerettel válogatott forrásai között, és Turóczi László kompendiuma nyomán alkotta meg fő művét, a három kötetből álló epigrammasorozatot a magyar történelemről. Ezért tehát elismerhetjük, hogy joggal használta magára a korábban, úgy tűnik, ismeretlen *Historicus-Poeta* megjelölést. Érdekes, hogy a magyar szakirodalom az utóbbi időben egyáltalán nem foglalkozott vele, viszont a szlovákiai neolatin irodalmat kutató történetírás már felfedezte jelentőségét. Hajdani mestere, Katona István annak idején viszont nem feledkezett meg róla, igen érzékeny, finom hangú kis lexikoncikkben örököltette meg emlékét a *Historia Critica* 38. kötetének végén.²¹

A magyar királyok származásának, nevezetesebb tetteinek és halála körülményeinek szentelt kötetét így kezdi *Ad lectorem* (Az olvasóhoz) címzett előszavában:

„*Ungariae Reges, a R. [everendo] P. [atre] Ladislao Turóczi compendio datos, metric ut deducere vellem, auctor mihi erat Vir quidam, orbi erudito ab Historicis lucubrationibus bene notus, is qui in Universitate Tirnaviensi profanam tradit & Historiam & Eloquentiam: ratus, conatum hunc cum aliis rerum patriarum studiosis, tum imprimis discipulis suis proficuum fore; quandoquidem memoriam nostram, fluxam ceteroqui ac infidam, metris mire juvari in comperto esset.*”²²

[Az az ötlet, hogy Turóczi László tisztelendő atya Magyarország királyairól szóló összegzését alakítsam át versessé, egy olyan férfiútól származott, aki igencsak ismeretes történeti kutatásairól a művelt világ előtt, és aki a Nagyszombati Egyetemen a világi történelmet és az ékesszólást tanítja; ő

20 Vö. Szörényi László, Szenci Molnár Albert latin versei. In: Csanda Sándor–Keserű Bálint (szerk.), *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szeged, 1978, 245–253.

21 „XVII. BABAI Franciscus, Quinqueeclesi[en]sis in S.[ocietatem] I.[esu] receptus, sacris initiatus, affecta plerumque valetudine, pangendis carminibus taedia vitae solabatur, praecoci fato sublatus 1778. Publici iuris fecit I. Hungariae reges, compendio metrico deductos. Tirnaviae 1773. 8. II. Hungariae palatinos. Ibid.[em] 1775. 8. III. Archiepiscopus Strigonienses. Ibid.[em] 1778. 8. IV. Epigrammatum libros tres. Ibid.[em] 1778. 8.” [Babai Ferenc, pécsi. Felvették a Jézus-társaságba, pappá szentelték, ám mivel legnagyobbbrészt betegeskedett, versírással úzte el az élet keserveit, a korai halál 1778-ban ragadta el. (Ezek után felsorolja nyomtatásban megjelent műveit.)] Nagyon köszönöm Molnár Andreának, az MTA Könyvtár és Információs Központ tudományos titkárnak, aki nem csupán ezt az adatot kereste ki nekem, hanem utánanézett Katona István Rozsnyón őrzött és általa kiadásra már előkészített kéziratot jezsuita lexikonában is, ahol azonban Katona még nem írt Babairól.

22 Franciscus Babai, *Ungariae reges. Eorum genealogia, acta item illustriora; et fata, compendio metrico deducta*. Typis Tirnaviensibus, 1773. ff. A2^(v). A cím fordítása: Magyarország királyai, család-történetük, továbbá nevezetesebb tetteik és végzetük, verses összegzésbe foglalva.

ugyanis úgy vélte, hogy ez a kísérlet hasznos lehetne mindazoknak, akik a hazai történelmet tanulmányozzák, de különösen az ő saját hallgatóinak, mivelhogy az emlékezetet, amely ingatag és hűtlen, a verses alak csodálatos módon segíti a megbízhatóságban.]

A folytatásból megtudhatjuk, hogy Babai nem bízott magában, igen nehezen fogott hozzá a vállalkozáshoz, különösen azért, mert nagyon félt attól, hogy rajta is beteljesedik az, amiről Horatius ír az *Ars poeticában*: „*Brevis esse laboro, obscurus fio*” („Mert ami, azt hisszük: tömör, olykor már ködös.”)²³ Végül azonban a tisztelt és szeretett tanára iránti hálaérzet segítségével nekivágott a rá bízott feladatnak. Megpróbálkozott hol egyik, hol másik király megverselésével, és mikor látta, hogy nem teljesen reménytelen a dolog, akkor a hálán túl segítette a hazaszeretet is, hogy folytassa a munkát, és így mindazon negyvennyolc király származását, tetteit és halálát feldolgozta, akik a forrásában szerepeltek. Mivel elfogadta a kortárs történészek által használt, dinasztiai szerinti tagolást, ezért három fő részre – hazai származású királyok, egyes házbeli királyok és az Osztrák Ház királyai – osztotta Turóczi kompendiumát, amelyet abban a javított és bővített formájában használt,²⁴ amelyet még Schmitt Miklós tisztelendő atya kezdett el átdolgozni, majd az ő halála után „főtisztelendő Katona István vitt végbe; ő, aki ma a Nagyszombati Egyetemen a történelem és az ékesszólás rendes egyetemi tanára.”²⁵

Miután Babai ilyen tisztelettudó módon megnevezte műve megírásának kezdeményezőjét és szorgalmazóját, rátér a stílus kérdéseire. Mint mondja, úgy gondolta, hogy témájához a „*stilus planus*”, azaz az egyszerű, világos írásmód illik, csak nehogy úgy járjon, hogy olyan fenséges hangzású mondatok alkalmazásával „miközben a hazai történetre óhajtottam volna valamilyen fényt deríteni, ehelyett a serdülő lelkekbe valami áthatolhatatlan homályt csöpögtessek, pedig ők a Múzsák társaságában még három véka sötét sem ettek meg.”²⁶ Arról viszont nem mond le – folytatja a költő –, hogy „ne legyek közönséges költész, ezért minden egyes királynak a történetét vagy egy felkiáltással vagy más költői megjegyzéssel koronáztam meg; hadd legyen az olvasónak valami olyanja, amellyel őt a költő segíti és gyönyörködteti, mert hiszen Horatius is azt mondja az *Ars poeticában*, hogy ez a költő legsajátabb feladata: »Vagy használni akar, vagy tet-szeni vágyik az ének, / vagy kidalolni a 'kellemes és hasznos' tudományát.«²⁷

Ezek után megindokolja, hogy miért használ a tárgy kellő pontosítása érdekében lapalji jegyzeteket, illetve a margó szélén feltüntetett kronológiai dá-

23 Bede Anna fordítása.

24 Turóczi, *Ungaria*.

25 Babai, *Ungariae reges*, ff. A3^(v). A Horatius-idézet helye: AP, 25.

26 „*Ad stilum quod attinet, plano sermone utendum, sublimioresque phrases, vitandas censui; ne, dum patriis rebus lucis aliquid conciliare studeo, caliginem affundam animis adolescentum, qui in consortio Musarum tres salis modios nequedum consumpserint.*” Babai, *Ungariae reges*, ff. A3^(v).

27 „*Ne vero perpetuus versificator essem, cujuslibet Regis Historiam Epiphonemate, aliave animadversio-ne Poetica coronavi, ut haberet Lector, quo & juvaretur, & delectaretur a Poeta, quas partes Poetis proprias esse contendit Horatius in L.[ibro] de art.[e] Poet.[ica] ubi ait, Aut prodesse volunt, aut delectare Poetae: aut simul & jucunda, & idonea dicere vitae.*” Babai, *Ungariae reges*, ff. A3^(v). A Horatius-idézet pontos helye: AP, 333–334 (Bede Anna fordítása).

tumokat, amelyekkel legtöbbször a trónra lépés, illetve a halál vagy trónfosztás időpontját jelezte. Reméli azt is – folytatja –, hogy olvasói közül azok, akik járatosak történelmünkben, a könyv révén fel tudják idézni hajdani olvasmány-élményeiket, és jobban megértik a történetek lényegét. Más olvasók pedig, ha méltóztatnak „átforgatni e lapocskákat”, akkor az lesz a hasznuk, hogy egy helyen találják mindazt, amit sok helyről kellene összekeresgetniük. Ha pedig már így megpillantották, akkor hátha kedvük támad továbbmenni és megkeresni magukat a forrásokat, amelyekben mindenről bőven olvashatnak majd.

„Mert bizony elég rút dolog az, hogy találhatók honfitársaink között olyanok, akik noha ugyancsak megmártóztak más tudományokban, mégis, ha talán megkérdeznék tőlük valaki, hogy miféle ember volt például Aba vagy a cseh Vencel vagy a bajor Ottó egykor Magyarországon – akkor ugyancsak haboznának, és kiderülne róluk, hogy jártasabbak az idegen történelemben, mint a magukéban. Ezen emberfajta nyugodt lélekkel alkalmazhatod Tulliusnak azon mondását, mely szerint: »aki nem tudja, mi történt születése előtt (különösen hazájában), az gyermek marad mindörökre«²⁸»²⁹

Babai ezután, az olvasót az örök gyermekség átkától megszabadítani akaró Cicero-szállóige után így fejezi be előszavát: „Immár, ó, nyájas olvasó, ismered kísérletem eredetét, okait, kitűzött célját: élj hát velem a magad javára, értem pedig, aki törődik veled, imádkozzál ISTENhez és az ő legszentségesebb édesanyjához, és búcsúzzunk»³⁰

Lássuk tehát, hogy hogyan mutatja be a Mohácsnál elhunyt ifjú királyt, II. Lajost.

XXXVI

LUDOVICUS II

Bimulus incinctus Ludovicus, sceptrā Bohemā, A.C.

Hunnaque consequitur patris ab exequiis. 1516

Copulat Austriacam thalami sibi jure Mariam; A)

Germina Lutheri, sancit, ut ignis edat.

Tomorii hortatu, Colocensis Praesulis, audet

Cum Turco innumero conseruisse manus.

Mergitur ad Moháts resupinus sessor, equusque; 1526.

Ossa dein mersi condidit Alba Ducis.

Una palus nostras spes sorbuit, & decus omne:

Heu populi, Moháts, Allia Pannonici!

A) Filiam Philippi I. Regis Hispaniae.³¹

28 Cicero, *A szónok*. Ford. Kárpáty Csilla. In: Havas László (szerk.), *Marcus Tullius Cicero válogatott művei*. Budapest, 1974, 213. – Babai ad egy bibliográfiai hivatkozást is a főszövegben: „Cic. *Orat. Al. ed. n. 207*” Ez nem egyéb, mint az *Orator* Aldo Manuzio által készített híres kiadása: *Ciceronis Libri III. De oratore, Orator, De claris oratoribus*. Corrigente Paulo Manutio, Aldi filio. Venetiis, 1554. – Az idézett mondat valójában nem a 207., hanem a 214. fólión olvasható. Modern kritikai kiadásban: M. Tulli Ciceronis *Scripta quae manserunt omnia*. Fasc. 5. *Orator*. Ed. Rolf Westman. Leipzig, 1980, 34, 120, 36–37.

29 Babai, *Ungariae reges*, ff. A3^(v).

30 „Tenes jam, Lector benevole, occasionem, rationes, finem intentum conatus mei: utere eo in commodum tuum, & pro me, tui studioso, DEUM, suamque Parentem sanctissimam precare, ac Vale.” Babai, *Ungariae reges*, ff. A4^(v).

31 Franciscus Babai, *Ungariae reges*, 37.

[XXXVI

II. Lajos

Alig múlt kétesztendő, amikor felövezték a cseh trónra, azután a magyarra akkor, midőn atyját eltemették. (1516) Törvényes hitveseül veszi el Osztrák Máriát A); szentesíti azt, hogy Luther sarjait tűz emésseje el. Tomori biztatására, aki Kalocsa érseke volt, merészeli összemérni erejét a mérhetetlen számú törökkel. Elmerül Mohács mellett, kizuhanván a nyeregből, lovával együtt (1526); majd az elmerült vezér csontjait Székesfehérvár fogadja be. Egy mocsár nyelte magába reményünket és minden ékességünket: Ó jaj, Mohács, te a pannon nép Allíája vagy!³²

A) I. Fülöp spanyol király leányát.]

Turóczi László ezen epigramma alapjául vett prózai szövege a következőképpen hangzik:

„XXXVI.

LUDOVICUS II. Filius Wladislai, coronatur in infantia anno millesimo quingentesimo octavo. Sponsa Maria, Maximiliani Imp.[eratoris] neptis, ex Filio Philippo I. Hispaniae Rege, millesimo quingentesimo decimo quinto, eademque Conjux millesimo quingentesimo vigesimo primo. Interit Ludovicus Rex in clade ad Mohacsium Anno Millesimo quingentesimo vigesimo sexto. XXIX. Augusti, aetatis anno vicesimo; mense secundo. Maria Regina decedit anno millesimo quingentesimo quinquagesimo octavo. Rex Albam defertur, ibique sepelitur.

„*Justis funebribus persolutis Wladislao, Ludovicus II. ejus filius cum Hungarici, tum Bohemici regimen adiit, nondum supergressus annum decimum.*“³³

[XXXVI.

II. Lajos Ulászló fia, csecsemő korában koronázzák meg ezeröttszáznyolcban. Az ő jegyese ezeröttszázötvenötől Mária, Miksa unokája, a császár fiának, I. Fülöp spanyol királynak leánya, akit ezeröttszázhuszonegyben el is vett feleségül. Lajos király a mohácsi csatában halt meg ezeröttszázhuszonhatban, augusztus 29-én, így tehát húsz évet és két hónapot élt. Mária királyné ezeröttszázötvennyolcban hunyt el. A királyt Fehérvárra viszik, és ott temetik el.

„Miután Ulászlót illendő módon eltemették, fia, II. Lajos mind a magyar, mind a cseh trónt elfoglalta, noha még nem töltötte be tizedik életévét.“]

Ha összehasonlítjuk a forrásként szolgáló Turóczi-szöveget és Babai versét, akkor láthatjuk, hogy az előszóban kifejtett elvek alapján valóban nélkülözhetetlenek tartja a vers bevezető részében a genealógiát, tehát születés, koronázás,

32 Allia: Kr. e. 365-ben (mások szerint 364-ben, 387-ben vagy 390-ben) e folyócska mellett vették meg a rómaiakat a Brennus vezetésével rájuk törő gallok. Tehát itt Babai a Mohács név használatával nem magára a városra, hanem a Csele-patakra utal.

33 Turóczi, *Ungaria*, 405. – Az idézőjelbe tett két sort Katona István írta hozzá ehhez a harmadik kiadáshoz (az első: 1729, Nagyszombat, a második: 1744, Kassa), mint ahogyan erről az előszóban be is számolt. Ő maga jelezte ugyanis, hogy elavult adatokat kihúzott, olyan dolgokról viszont saját megfogalmazásában illesztett be mondatokat, amelyeket fontosnak tartott, de ezeket idézőjelbe tette, hogy elválassza Turóczi eredeti szövegétől.

házasság; a legfontosabb tettek közül azonban kiemel egyet, nevezetesen a lutheri tanok terjedését meggátolni próbáló drákói törvények jóváhagyását; ennek a jelentőségét vagy ismertnek tételezi, vagy úgy gondolja, hogy most ugyan nincsen módja kifejezni, de később erről még szólni kell. (Hogy vissza is tért később, azt tanúsítja az esztergomi érsekeknek és a magyar nádoroknak szentelt későbbi két gyűjteményes kötete.) Ezután viszont rögtön a mohácsi csata jön a maga teljes baljós mivoltában, hiszen a katasztrófa bevezetőjéül rögtön azt emeli ki, hogy a fiatal király hallgatott Tomori vészes tanácsára, és így vakmerően szembeszállt a mérhetetlenül nagyobb török sereggel. Majd következik az előhangban szintén nélkülözhetetlennek tartott dicsőítő vagy megrovó költői csattanó (*epiphonema*), ám ez természetesen nem dicsőíti, de nem is ítéli el a királyt, hanem olyan végzetes történelmi katasztrófaként állítja be a magyar történelem eseményei között a mohácsi vereséget, mint amilyen a Brennus galljaitól elszenvedett vereség volt a rómaiaknak, így tehát a ki nem mondott, mert versbe nem illő Csele-patak helyett az ottani csata vészes patakját, az Alliat hasonlítja a magyar tereptárgyhoz. Különösen kitűnik ez akkor, amikor ilyen köztes megoldásra nincs lehetősége egy-egy király esetében, és ezért kénytelen színt vallani, hogy dicsőíti-e az illetőt, avagy siratja. Például I. Bélára, mint tudjuk, rászakadt a trónmennyezet, el is temették Szekszárdon; a költő szerint így ez állt bosszút Bélán azért, mert bátyja, aki ellen ő ismételtlen föllázadt, elesett a csatában. Könyves Kálmán temetésén pedig nem azért sírt a magyar nemzet, mert meghalt a király, hanem azért, mert nem korábban!³⁴ Bezzeg I. Ulászló! Sem ő, sem az őt esküszegésre biztató Cesarini bíboros nem kap megrovást; sőt azzal még jobban helyesli a törökkel kötött béke felrúgását, hogy Ulászló így halála után elnyerte a mennyei koronát. Természetesen ebből az következik, hogy a várnai csatavesztést és az akkori király vesztét Babai nem tekintette olyan végzetes, a csata egész utókorát meghatározó történelmi fordulópontnak, mint amennyire a mohácsit.³⁵ Idézzük az idevonatkozó sorokat:

Pace beat Turcum: mox foedus rumpit iniquum;	A.C.
Pugnat, & ad Varnam caesus ab hoste cadit.	1444
Cur cecidit? foedus quia juste rupit iniquum,	
Mercedem referens jam diadema Poli. ³⁶	

[Békével boldogítja a törököt: majd az igazságtalan békét felrúgja. Csatázik, és Várna mellett elesik az ellenség kezétől. Miért esett el? Azért, mert az igazságtalan békét felrúgta, így viszont díját maga a mennyei korona hozza el neki.]

Van természetesen olyan eset is, amikor a lehető legnagyobb, poétikailag felkiáltásnak tekinthető dicséretet kap az elhunyt uralkodó; jó példa erre Mátyás

34 Babai, *Ungariae reges*, 14, 17.

35 Arra nézve, hogy a két nemzeti gyásznapi esetében mikor szerepel együtt Várna és Mohács, illetve mikor válik szét, vö. Mezei Márta, *Történetiszemlélet*, 61–73.

36 Babai, *Ungariae reges*, 34.

király, hiszen az ő halála az igazi fordulópont Babai szerint a magyar történelemben, pontosabban annak a tragédiának az első felvonása, amelynek utolsó felvonása Mohács. Ezt mindenképpen megerősíti az, hogy az egész könyvben egyedül itt idéz egy közmondást magyar nyelven is.

Justitiam plebs extinctam cum Rege Mathia
 Questa fuit: A) plebi carius hac nihil est.³⁷

A) Vulgatum illud apud Ungaros ingeminans: Meg halt Mátyás Király, oda az igazság: id est; Mortuus est Mathias Rex, periit justitia.

[A nép azon sírt, hogy Mátyással együtt kihuny az igazság is: A) annál pedig kedvesebb nincs a népnek.

A) Erre dupláz rá a magyarok között elterjedt azon népnyelvű közmondás: Meg halt Mátyás Király, oda az igazság, azaz: Meghalt Mátyás király, elveszett az igazság.]

Végezetül meg kell állapítanunk, hogy a királyok megítélésében Babai korántsem olyan következetes, mint ahogyan azt Katarína Karabová tanulmánya láttatja, aki szerint természetesen a királyokról igazán rosszat mondani nem lehetett, ezért Babai még a nyilvánvalóan általa is ellentmondásosnak tekintett uralkodókat, mint például II. Mátyást, sem ítéli el. Ez szerintem túlzott általánosítás, és talán abból fakad, hogy Karabová különben érdekes tanulmánya, amely részletesen beszámol Turóczi László művének mint forrásnak különböző kiadásairól és Babai más történetírói előzményeiről, nem tárgyalja az egész könyvet, hanem csupán I. Ferdinándtól Mária Teréziáig a Habsburg-házból a magyar trónra került uralkodókat. Emellett egyáltalán nem vizsgálja, sőt nem is említi Babai másik két sorozatát, az érsekekről és a nádorokról kiadott köteteket.³⁸

Kell még egy pillantást vetnünk az egész kötet ívét meghatározó két epigrammára, amelyek közül az egyik első királyunkról, Szent Istvánról, a másik pedig a könyv megjelenése idején uralkodó Mária Teréziáról szól.

Az elsőben a király jelentőségének, illetve szentségének megfelelően nagyon ügyesen, még mielőtt megnevezné Gézát mint István atyját, illetve Saroltot mint anyját, az eredet, vagyis a *genus* bemutatásánál a genealógiánál a legelső szó, a legősibb eredet nem emberi, hanem mennyei, ugyanis maga a Menny közvetíti az Úr üzenetét. Mindez természetesen a Szent István legendának arra az epizódjára utal, mely szerint a terhes Saroltnak álmában megjelent Szent István vértanú, és hírül adta, hogy fiat fog szülni, akiből szent lesz, és akinek ezért adják a protomártír nevét a keresztségben. Hallatlanul tömör ennek megfelelően az első két párvers, mert az első szó a „jós”, amely Szent Istvánra vonatkozik, az utolsó pedig maga az Isten, akit csupa nagybetűvel ír.

³⁷ Babai, *Ungariae reges*, 36.

³⁸ Katarína Karabová, *The Habsburgs on the Hungarian Throne in Babai's Epigrams. Graeco-Latina Brunensia* 19:2 (2014) 25–51.

I. REX

SANCTUS STEPHANUS

Vate Polo, Geysa patre, natus matre Saroltha 983
Strigonii, solum Dux duodennis adit.

Regis Apostolici titulum, diadema, Crucemque
Largitur meritis Roma, monente DEO. 1000³⁹

[A menny jóslattal jelezte előre, apja Géza, anyja Sarolta, (983) Esztergomban született, és fejedelemként tizenkét éves korában kerül trónra. Az Apostoli Királyi címet, a koronát, és a Keresztet (1000) érdemeiért – ISTEN figyelmeztetésére – maga Róma adományozza neki.]

Ami pedig Szent István halálát illeti, az ott alkalmazott csattanóhoz azt a hagiográfiái motívumot használja fel, hogy Szent István, miután Szent Imrére már nem hagyhatta, Máriának ajánlotta fel Magyarországot.

Alba tegit Cineres. Regum cur Maximus hic est?

Reginae Coeli servus erat minimus.⁴⁰

[Székesfehérvár fedí hamvait. Miért ő a királyok Legnagyobbika? Azért, mert a Menny Királynőjének ő volt legkisebb szolgája.]

Mária Terézia dicsőítését viszont úgy oldja meg a költő, hogy tulajdonképpen két versre osztja szét: az egyikben édesatyja, III. Károly hőstetteit említi, mégpedig kiemelve hadi téren a törököktől visszafoglalt Temesvárt és Nándorfehérvárt, a béke művei között pedig a bécsi császári könyvtár alapítását. Ám legnagyobb érdeme nem ez, hanem hogy képes volt nemzeni később királlyá választott lányát.

Praestitit Ungariae Rex summus maxima; sed nil Te potuit majus, diva
THERESA, dare.⁴¹

[Elhatározta mint legnagyobb uralkodó, hogy Magyarországnak a legtöbbet fogja adni, de nálad nagyobbat, isteni TERÉZ, nem tudott adni.]⁴²

A valódi záró költemény a XLVIII., amely címében természetesen viseli a „császárné” kifejezést, tehát itt mint I. (Lotharingiai) Ferenc császár felesége is szerepel, de a vers tényleges mondanivalója természetesen nem a császári, hanem a királyi mivolthoz kapcsolódik, mégpedig egyetlen dátumhoz, 1741-hez;

39 Babai, *Ungariae reges*, 11.

40 Babai, *Ungariae reges*, 12.

41 Babai, *Ungariae reges*, 47.

42 Hozzá kell tenni, hogy ez csak az egyik lehetséges fordítás, ugyanis mivel Mária Terézia hivatalosan a királyi és nem a királynői címet viselte, ezért a „Rex maxima” úgy is olvasható, hogy „a legnagyobb nőkirály”, ha kiragadjuk a szövegösszefüggésből. Itt kell megemlíteni egyébként, hogy Jókai mint a nyelv géniuszának leghűbb társalkodópárnere, úgy oldotta meg a kérdést Lajos lányai, Hedvig, illetve III. Károly lánya, Mária Terézia esetében, hogy rájuk a „nőkirály” kifejezést rendszeresítette, amelyhez hasonló képzés már szörványosan korábban is előfordult.

pontosabban azon eseményekhez, amelyek Mária Terézia magyar királlyá koronázása után történtek.

Posonii vix dum redimiris, ab hoste frequenti 1741
 Cingeris; ast animi robore firma viges.
 Borussus, Bavarus, Gallus, Sabaudus, Iberque
 Austriaco Generi fata suprema parant.
 Stat tamen Ungaricus fida pro Principe Miles,
 Seque cruore probat, diva THERESA, Tuum.

[Alig tértél haza Pozsonyból, amikor töménytelen ellenség vesz körül; ám te, lelki erődre támaszkodva, szilárdan kitartasz. A porosz, a bajor, a francia, a savoyai és a spanyol arra készül, hogy végezzen az Ausztriai Nemzetséggel [ti. a Habsburg-házzal]. A magyar azonban mégis fejedelméért hűségesen katonáskodik, és vére hullatásával bizonyítja, ó, isteni TERÉZ, hogy téged a magáénak érez.]

Ezek után teljesen világosan adódik a lehetőség, hogy összehasonlítsa Szent Istvánnal. Mivel elsíratni korai volna, éltetni kell a végén, ezért itt a „hejehuja” jön mint epifonematikus elem. Persze előbb a főbb érdemek között olyanokat említ, mint hogy visszatért Szent István jobbja az országba, azután visszatért a Zsigmond által hajdan elzalogosított Szepesség, és végleg megszabadult az ország a töröktől. Ezek után tehát jöhet a záró fohász:

Incolumem longo Superi Te tempore servent ,
 O Mater Patriae, Vita, Decusque Tuae!
 Fulserat ut quondam *Stephanus* Lux, Normaque Regum,
 Sic modo Tu Regum Normaque, Luxque nites.

[Az égiek hosszú ideig őrizzenek meg téged épségben, ó, Hazád Anyja, Élete és Dicsősége! Mint ahogyan egykor *István*, a királyok fényessége és zsinórmértéke, ugyanolyan módon te pedig a királyok zsinórmértékeként és fényességeként ragyogsz!]

Természetesen Babai itt a Mária Terézia után majdan trónra lépő királyokra gondol; miután József egy ideje már anyja társuralkodója volt, tehát ráfért egy kis dorgálás, ha csak ilyen epigrammatikus formában is.

Ehhez képest, ha most István és Mária Terézia mint zsinórmértékek közé helyezzük a többi királyt Orseolo Pétertől III. Károlyig, akkor láthatjuk, hogy ha nincsen a Szűzanya, akkor Magyarország elvész, de mivel Szent Imre halála után István a Szent Szűzet kérte fel Magyarország patrónájának, ezért Mária Terézia után is számíthatunk Mária segítségére, hiszen ezért fejezi be annak a híres rövidített betűszóval jelzett jezsuita jelmondatnak a leírása után még egy kiegészítéssel könyvét Babai:

O. [mnia] A. [d] M. [ajorem] D. [ei] G. [loriam]
 & Magnae Hungarorum Dominae Honorem.

[Mindent Isten Nagyobb Dicsőségére
És Magyarország Nagyasszonyának Tiszteletére.]

A csúcspontja az egész eddigi magyar történelemnek Mátyás király, aztán a pártoskodás és az anarchia után mocsárba fullad az ország, majd nagy nehezen kikapaszzkodik odáig, hogy a török már nyomokban sem létezik, és van egy Szent Jobbunk, valamint egy birodalmi könyvtárunk.

Babai Ferenc feltétlenül szükségesnek tartotta – mint erről előszavában be is számol –, hogy két évvel a királyokról szóló könyv után, Turóczi László kezdeményezését követve megírja a nádorokról, nádorhelyettesekről és királyi helytartókról szóló összefoglaló kötetét is.⁴³ Hangsúlyozza ugyanis, hogy a nádori intézmény visszamegy egészen Szent István koráig, tehát a királyság alapításáig, noha jogköre a századok alatt sokszor bővült vagy módosult, és csak II. Lajos király alakította végleg olyan formára, hogy a nádori cím élete végéig megillessze az egyszer kinevezettet. Megírja azt is, hogy itt is a hármas dinasztiaelosztást vette alapul, de be kell vallania, hogy a régebbi két korszakra vonatkozó, a nádorok vagy nádorhelyettesek nevét tartalmazó okiratok, illetve történelmi munkák sokszor oly hiányosak, hogy még az általa alapul vett két kitűnő jezsuita történész, Muszka Miklós és Schmitth Miklós levéltári kutatásai után is sok nádornak vagy nádorhelyettesnek csupán a nevét ismerjük, esetleg a hivatalviselésének időtartamát, de szinte semmit sem tudunk családjáról, származásáról, nevezetes tetteiről vagy haláláról. Ennek ellenére a szerző megtartotta az epigrammáknak azt a szerkezeti felépítését, amelyet az első könyvben alkalmazott. Először jön tehát – ha lehetséges a fennmaradt adatok alapján – a genealógiai rész, utána szintén adatfüggően a tettek, a végén pedig ugyanígy a halál körülményei, illetve az értékelés. Ez utóbbinál nem látott okot arra, hogy lemondjon a szintén az első kötetben már megindokolt és Horatiusra visszavezetett költői elvéről, amely szerint egyszerre osztogatja az ujjongó felkiáltást vagy a gúnyos kritikát. Ennek indokául szintén az *Ars poeticá*ból idéz, de egy másik részletet: „*Pictoribus atque poetis / quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*”, magyarul: „Mit? hogy a festő és költő bármit kiagyálhat? / hogy joga van, s volt is, hogy képzeletét elértesse?”⁴⁴ Ebből ő azt a következtetést vonja le, hogy Horatius igazsága őt mint „történész-költőt” feljogosítja arra, hogy a zárlatban alkalmazzon olyan elemeket, amelyek, noha különösnek tűnnek, mégis megengedhetők. (Egyébként elmondhatjuk, hogy Horatius ezen elvét Babai már alaposan kiaknázza a királyokról szóló, előző kötetében is.) A lapalji és a lapszéli jegyzeteket, illetve időrendi utalásokat ugyanúgy rendezte el, mint a királyepigrammák esetében. Végül kifejezi azt a reményét, hogy a történelmet szerető olvasók emlékeztét, illetve tudásuk bővítését ugyanolyan módon segítheti majd ez a műve is, mint az előző.⁴⁵

43 Franciscus Babai, *Ungariae palatini, propalatini, et locumtenentes regii bello, paceque clarissimi, compendio metrico deducti*. Typis Tirnaviensibus, 1775. A cím fordítása: Magyarország nádorai, nádorhelyettesei és királyi helytartói, akik háborúban és békében elhíresedtek, verses összegzésbe foglalva. Az előszó: *Ad lectorem* (Az olvasóhoz) a 3–7. lapokon.

44 Bede Anna fordítása. A Horatius-idézet helye: AP, 9–10.

45 Babai, *Ungariae palatini*, 6–7.

Talán a legjobb példa az egész kötetben arra, hogy miként lehet a Mohácsot megillető elégikus hang mellett az iróniát is használni szükség esetén, az a Mohácsnál *életben maradt* nádornak, Báthori Istvánnak a jellemét meglehetősen éles oldalfénybe állító epigramma. Ebben természetesen nemcsak poétikai vagy esztétikai érdekből alkalmazza a csipkelődő vagy gúnyolódó hangot, hanem azért is, mert pontosan egy ilyenfajta figura, egy igazi túlélő szükséges ahhoz, hogy a totális káoszt bevezesse, amely a kettős királyválasztással kezdődik, és szinte a tizenöt éves háborúig folytatódik.

LXXX

STEPHANUS V.

BÁTHORI

*Sub Ludovico II. & Ferdinando I. ab Anno
1517. ad 1535.*

Báthorius Prorex claris Majoribus ortus,

Progeniuit Regem, B) progeniuitque Duces. C)

Artibus armorum Corvini imbutus in Aula,

Bella fere gessit sorte favente minus.

A.C.

Pragensiae e rixa sparso caput extulit auro,

1509

Quando coronatus Rex Ludovicus erat.

A.C.

Agminibus Dósae A) vallatus in arce Temesa,

1514

Auspice Zapolio B) festa trophaea tulit.

Nequidquam Odrysios jam Prorex litore Dravi

1526

Arcuit; ad Mohács mene peremptus erat.

Concilium C) (merso Ludovico Rege) coegit,

1526

Ferdinandoque Duci D) Regia sceptrum dedit.

Zapolium solio, & patria tellure removit:

Regem idem genuit, legit, abegit herus.

B) Stephanum Báthori, e Principe Transilvaniae creatum. Regem Poloniae.

C) Christophorum, & Andream Principes Transilvaniae.

A) Georgii Dósae Siculi ex Transilvania, Crucigerorum in Patriam saevientium Ducis.

B) Joanne de Zápolya, Rege Ungariae, post cladem Mohacsensem subinde facto.

C) Comitum Regni generalia, ut appellant, Posonii.

D) Ferdinando I. Archi-Duci Austriae.⁴⁶

[LXXX

V. István – Báthori

II. Lajos és I. Ferdinánd alatt, 1517-től 1535-ig

Báthori királyhelyettes híres ősöktől eredett, és nemzett egy királyt, B) és nemzett fejedelmeket is. C) Corvinus udvarában nyert beavatást a hadművészetbe, de háborúkat mindig úgy viselt, hogy a sors igen kevésbé segített neki. (1509) A prágai vetélkedésből is, mivel sok aranyat osztott szét, ügyesen került ki, amikor Lajost koronázták királlyá. (1514) Dózsa A) hadai körülzárták őt Temes várában, ám Zápolya B) segítségével mégis a fényes dia-

46 Franciscus Babai, *Ungariae palatini*, 83–84.

dalt ő vitte el. (1526) Immár királyhelyettesként hiába próbálta megállítani a Dráva partján a törököket; Mohácsnál majdnem odaveszett. (1526) Gyűlést C) (Lajos király ugyanis már elmerült) hívott össze, Ferdinánd hercegnek D) adta a királyi jogart. Zápolyát trónjától és szülőhazájától megfosztotta: ugyanazon főember királyt nemzett, választott, üzött el.

B) Báthori Istvánt, akit erdélyi fejedelemből lengyel királlyá választottak.

C) Kristófit és Andrást, erdélyi fejedelmeket.

A) Dózsa György erdélyi székely, a haza ellen kegyetlenkedő keresztetek vezére.

B) Zápolyai János, akit a mohácsi vész után hamarosan Magyarország királyává tettek.

C) Pozsonyban, ahogy emlegetik: „Országgyűlést”.

D) I. Ferdinánd, Ausztria főhercege.]⁴⁷

Turóczi, illetve az első kiadást bővítő Katona hitvédői attitűdje leginkább az esztergomi érsekeknek szentelt harmadik epigrammagyűjteményben érezhető. Már beszéltünk arról, hogy Szalkait milyen mértéktelenül dicséri az epigramma forrása, amelyhez még hozzátehetjük azt, hogy például rögtön utána következik egy híres kirohanás azon szokás ellen, hogy a kálvinisták a maguk hitvallását „magyar hitnek” nevezik, holott, mint tudjuk, Szent István is magyar volt, és mégse olvasta Kálvint. Szerintem ezt a hatást érzékelhetjük Babai Szalkai-epigrammájának olvasásakor is, hiszen nála a mohácsi vereség után egyszerre ujjong Luther és a török.⁴⁸

XLV

LADISLAUS

SZÁLKÁNUS

Sub Ludovico II ab Ann. 1524.

ad 1526.

Plus denis brumis, Vacienne regebat Oville,

Perque duas Agriae Mysta supremus erat.

Strigonii Mitra praesignem Papa ciere

1524.

In *Calixtinos* B) praelia sacra jubet.

Szálkáni monitu ferrum Ludovicus in illos.

Exacuit Pragae; nec tamen arma movet.

Cibinii siquidem Lutheri Saxo venenum

Hausit: in hunc Praesul praelia, Rexque movent.

Germina Lutheri percellit fulmine Praesul;

A)

A.C.

Rex autem tabulis sancit, ut ignis edat.

B)

1525

Turca Mohácsenses haec inter fertur in agros;

Additur ad Regis Metropolita latus.

47 Báthori karrierjét Babai a Turóczi-könyv három fejezetének részleteiből állította össze, ti. II. Lajos, Szapolyai János és I. Ferdinánd életrajzából: Turóczi, *Ungaria*, 406–415.

48 Lásd a Jagelló-kor vallásosságáról a mai napig legjobb összefoglalót: Pásztor Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Budapest, 2000. – A szerző e könyve tanúbizonysága szerint is tervezte, hogy meg fogja írni a magyarországi reformáció kezdeteit is, azonban sajnos erre már nem került sor.

Pugna fit: ense perit Praesul, Rex mergitur undis; 1526
Nec mora: Lutherus, Turcaque cantat Io!

- B) Sive *Calixtianos* haereticos, in Bohemia furentes.
A) Miserat equidem Szálkánus Decanis suae Jurisdictionis Cibiniensi, & Coroniensi Decretum, quo Lutheranos ab Ecclesiae ingressu repelli iusserat; sed hoc Decretum suppressum est, quod nimis ii jam invaluisse.
B) Vide Ludovici II. *Decr. VI. Art. IV. §. IV.* in Codice Juris Patrii.⁴⁹

[XLV
Szalkai László
II. Lajos alatt, 1524-től 1526-ig

Több mint tíz télen át irányította a váci juhaklot, két évig pedig Egernek volt legfőbb fölként papja. A pápa azt parancsolta, hogy Esztergomban éke-sítsék föl érseki süveggel, és indítson harcot a calixtinusok ellen. B) (1524) Szálkáni figyelmeztetésére Lajos kiélesítette kardját ezek ellen Prágában; hadat azonban nem indított. Nagyszébenben azonban a szász nagyot húzott már Luther mérgéből, ellenük a püspök és a király hadat indítanak. Luther sarjait villámával sújtja a főpap; A) (1525) a király pedig a törvénytárban szentesíti azt, hogy máglyán égjenek. B) Mindezenközben a török a mohácsi mezőkre vonul; az érseket a király oldalára rendelik. (1526) Kítör a csata: kard életől hullik el a főpap, a király pedig elmerül a hullámokban; nem is késlekednek: Luther és a török hejehujázik!

- B) Avagy az eretnek kelyheseket, akik Csehországban őrjöngtek.
A) Szalkai ugyanis az ő joghatósága alá tartozó nagyszébeni és brassói espe-reseknek küldött egy végzést, amelyben megparancsolta, hogy a lutheránu-sok ne tehessék be a lábukat a templomba; ezt a végzést azonban semmibe sem vették, mivelhogy azok már nagyon is megerősödtek.
B) Lásd II. Lajos VI. törvényének IV. cikkelyében a IV. §-t a magyar tör-vénytárban.⁵⁰

Nagyon érdekesnek tartom Babai ezen epigrammájának azt a megoldását, hogy miután természetesen kiemelte a főpap egyházi tisztségeit, hiszen itt nem a ge-nealógia érdekes, hanem a betöltött hivatal, a kötelező kiváló tettek közül nem csupán azt hangsúlyozta, hogy itthon szigorúan fellépett a lutheránusok ellen, és királyát is erre biztatta, hanem kitért arra is, hogy Szalkai már ez előtt, Lajos hosszú prágai tartózkodása idején megkísérelte, hogy harcot indíttasson a kely-hesek ellen. A Trianon utáni magyar történetírás viszonylag keveset foglalkozott II. Lajosnak mint cseh királynak a cselekedeteivel; ezért érdekes, hogy a Habs-

49 Franciscus Babai, *Archi-episcopi Strigonienses, de utraque republica praeclare meriti, compendio metrico deducti*. Typis Tyrnaviensibus, 1776, 71–72. A cím fordítása: Esztergomi érsekek, akik mindkét állam szolgálatában kiváltképpen érdemeket szereztek, verses összegzésbe foglalva. – A „mindkét állam” egyike magát a világi államot, tehát Magyarországot jelenti, a másik pedig a lelki országot, azaz a magyar egyházat.

50 Szalkai Lászlónak a lutherizmus ellen vívott küzdelmét részletesen ismerteti, a Babainál is hivatkozott törvénycikkekre is utalva Turóczi, *Ungaria*, 120–121.

burg Birodalmon belüli együttélést ebben a tekintetben már a maga részéről is megelőlegező Jagelló királynál Babai kitér a cseh vonatkozásokra.⁵¹

A piaristák költői gyakorlata sok tekintetben különbözött a jezsuitákétól. Kevésbé érdekelte őket a történelmi allegória vagy történetfilozófiai beállítás; az úgynevezett *stilus polonicus* követőiként Magyarországon is sokáig a 17. századi lengyelországi neolatin költői gyakorlatot követték.⁵² Így érthető az is, hogy sokáig divatozott náluk a reneszánsz korára visszamenő epigrammaműfaj, a sírkő (*tumulus*), amelyekből ennek a magyarországi piarista költészetnek az egyik legkiválóbb alakja, Halápy Konstantin (1698–1752) igencsak testes gyűjteményt állított össze egyik kötetében.⁵³ Az antológiák sok száz éven keresztül örökítettek ebbe a műfajba tartozó olyan verseket is neves költőktől, amelyek kitűnnek morbid humorukkal. Például ilyen Joachim du Bellay-nek egy kutyára írt sírfelirata: „*Latratu fures excepti, mutus amantes: / sic placui domino, sic placui dominae*” (magyarul: „Ugatással fogadtam a tolvajokat, némán a szeretőket: így tetszettem uramnak is, és tetszettem úrnőmnek is”).⁵⁴

Így talán érthető, hogy Mohácsnál elesett királyunk sírköve miért áll közepén egy rejtelmes Szent Erzsébet és Jónás próféta síremlékei között. Az első epigramma tisztán szójátékra épül, hiszen *Elisát* (itt az Erzsébet költő által használt névalakja) elpostá (elisa) a halál.⁵⁵

51 Nagyon érdekes, hogy ebben viszont van cseh irodalmi előzménye! Hiszen Johannes Vodnianus Campanus (1572–1622) prágai egyetemi tanár és humanista költő élete végén írott *Czechias* című (1616) genealógiai versgyűjteményében, amely testvére a Babai által művelt műfajnak, megemlékezik az összes cseh király életéről, tetteiről és haláláról, így természetesen II. Lajosról is, és vele kapcsolatban megjegyzi, hogy Csehországban olyan erélyesen és eredményesen lépett fel a pártviszályok és a rablók ellen, hogy – ha utána nem hal meg szegény Mohácsnál – bizonyára nagy uralkodó lett volna belőle. A műnek 1652-ben megjelent, rézmetszetű arcképekkel díszített kiadását Tobias Hauschkonius illusztrálta (lásd *1–2. kép* a tanulmány végén, a képmellékletben). A műről magáról vö. *Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*. I. A–C. Opus ab Antonio Truhlár et Carolo Hrdina inchoatum, Josef Hejnic et Jan Martínek continuaverunt. Praga, 1966, 275–276. – Campanus műveinek magyar vonatkozásairól lásd e sorok szerzőjétől: *Johannes Campanus cseh neolatin költő és a magyar történelem*. (Antikvitás & Reneszánsz, III.) Szeged, 2019, 209–230. – A kelyhesekről vö. Papp Ingrid, *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszéd a 17. századi Magyarországon*. Budapest, 2018.

52 Vö. Tóth Sándor Attila, *A piarista rend 18. századi poétái. Latin humanitas, neolatin poézis. 1/2. Fejezetek a magyarországi barokk–klasszicizáló neolatin lírai költészet történetéből (1740–1820)*. Budapest, 2014.

53 Patris Constantini [= Halápy Konstantin] a *Passione Domini...*, *Epigrammatum moralium aenigmatum ac tumulorum*, Libri VII. Tyrnaviae, 1745, 304. – Az interneten: <https://books.google.hu/books?id=ngxUAAAACAAJ&pg=PP6&dq=epigrammatum+moralium>. Ezúton is köszönöm Molnár Andreának, hogy segítette ennek a nehezen megjelölhető kötetnek a megtalálásában. – A *tumulus* műfajáról vö. Philip Ford, *The Judgement of Palaemon: The Contest between Neo-Latin and Vernacular Poetry in Renaissance France*. Leiden–Boston, 2013. Vö. továbbá Laczkó Eszter, *Epigrammata quaedam patris Constantini*. Halápy Konstantin kéziratban maradt költeményeiről. *Irodalomtörténet* 38:2 (2007) 233–242.

54 I. D. McFarlane (ed.), *Renaissance Latin Poetry*. New York, 1980, 34.

55 Az újabb magyar humorból vö. „Elizélt-palota”.

XIII.

S. Elisabethae

Cominus elisam mirare viator Elisam;

Hic *elisa* dolo mortis *Elisa* jacet.⁵⁶

[*Szent Erzsébeté*

Ó, vándor, nézd meg közelebről az eltaposott Elisát, ugyanis itt fekszik az az Eliza, akit elizélt csellet a halál.]

XIV.

Ludovici Regis Hungariae

Rex pius Hungariae jacet hac Ludovicus in urna,

Cum quo *flos* Patriae, *spesque*, *salusque* jacet.

Occubuit vitae florenti tempore, Turca

Quando Mohacsensem clade notavit humum.

Nobilium multo perfusum sanguine regnum,

Et *patrias* Mavors hic sepelivit *opes*.

Haec qui busta vides, nisi *fleveris*, advena, saxi

Asperius quovis fragmine *pectus* habes.⁵⁷

[*Magyarország királyáé, Lajosé*

Magyarország kegyes királya, Lajos nyugszik ebben az urnában, vele együtt a haza virága, reménye és üdve is ott fekszik. Életének virágzó korszakában halt meg, amikor a mohácsi mezőt a török egy csatavesztéssel tette hírhedtté. A nemesek bőséges vére árasztotta el az országot, és Mars itt temette el a haza kincseit. Te, aki látod ezeket a sírhalmokat, ó, vándor, és nem sírsz, akkor olyan szíved van, amely kősziklánál keményebb.]

Jónás próféta viszont azért léphet csatasorba, vagyis szerepelhet a triász záró darabjaként, mert tőle tanulhatja meg mindenki – így például az előző versben megfulladt szegény II. Lajos is megtanulhatta volna –, hogy mielőtt vízbe lépne, fogjon magának egy halat, bújjon bele, és akkor talán túléli.

XV.

Jonae Prophetae

Hic *vivum* subit, *vita* spirante, *sepulchrum*,

Neptuni medio *siccus* in *amne* fuit.

Postquam ter solito surrexit ab aequore Phoebus,

Evomuit trepidum *mobilis* *urna* virum.

Tu quoque si pelagi jactaberis, advena, fluctu.

Ut *vitam* redimas, *viscera* *piscis* adi.⁵⁸

56 Halápy, *Epigrammatum*, 304.

57 Halápy, *Epigrammatum*, 304. Halápyról lásd Jelenits István, A latin nyelvű epigramma tizen-nyolcadik századbéli piaristák költői gyakorlatában. *Irodalomtörténeti Közlemények* 73:2–3 (1969) 176–194. – Ennek az epigrammának az összefüggéseiről egy Zrínyinek tulajdonított, rejtelmes eredetű epigrammával, amely a radnótfáji kódexben található, lásd Kovács Sándor Iván, Zrínyi epigrammáitól a „magyar szonettek”-ig. *Irodalomtörténet* 63:1 (1981) 181–214.

58 Halápy, *Epigrammatum*, 304.

[Jónás prófétái

Ez itt, miközben még éppen lélegzett, belement egy élő sírba, Neptunusz tavának kellős közepén megszáradt. Miután a habokból harmadszor kelt fel a napisten, a mozgó urna kiokádta a remegő férfit. Te is, ó, jövevény, ha bedobnak a tenger hajjai közé, hogy visszanyerd életedet, bújj a hal belébe.]

Ám nem Halápy volt az egyetlen piarista költő, akit meghihletett a Mohács-téma. A század nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában leginkább tisztelt Horatius-követő neolatin költője a nagykárolyi piarista gimnázium tanára, Hannulik János Krizosztom volt. Róla sokat írtak ugyan,⁵⁹ ám mivel Károlyi Antal grófnak, az ő legfőbb mecénásának 1791-ben bekövetkezett halála után már nem volt módja kötetbe gyűjteni elszórt költeményeit, jó pár igen fontos alkotása mai napig vagy csak eredeti megjelenési helyén, például valamely latin folyóiratban vagy alkalmi aprónyomtatványban, vagy pedig kéziratban férhető hozzá.

Így tehát egészen a legutóbbi időkig elkerülte a figyelmet Hannuliknak az az ódája, amelyet Nándorfehérvár Laudon általi visszafoglalására szerzett, és amely csupán Tertina Mihály röviden *Carmen epicum* néven emlegetett, a belgrádi diadal örömeire írott költeményének lábjegyzeteként jelent meg, a Tertina által szerkesztett *Ephemerides Budenses* című latin folyóirat 1790. évi évfolyamában. A felfedezés érdeme Tóth Sándor Attiláé és Tóth Sándor Mátéé, akik – kiadván Tertina verseit – rábukkantak erre a Hannulik-versre is.⁶⁰ A Laudonhoz címzett és végig hozzá intézett óda végén, az utolsó előtti strófában úgy foglalja össze a hős vezér győzelmének jelentőségét, hogy íme, most torolta meg ő, mégpedig tiszszeresen, a várnai vereséget, illetve az azelőtti nikápolyit, és a rákövetkező mohácsit!

Nunc nunc rependes clade decemplici
 Varnae, et vetustum Nicopolis probrum,
 Mohacsiasque (eheu!) ruinas
 Fulmineis reparabis* armis.⁶¹

59 Varga László, *Hannulik János, a XVIII. század Horatiusa*. Debrecen, 1938.

60 Tóth Sándor Attila–Tóth Sándor Máté (közéteszi), Tertina Mihály *Latin nyelvű költeményei*. Szeged, 2011, 55. A folyóiratban megjelentetett Tertina-vers teljes címe: *In immortalis herois, ducisque, Gedeonis Laudii, Belgrado per Pestinum Viennam redeuntis, et in Regia Budensi die XX. Decembris anno M. D. CC. LXXXIX. hospitati triumphalem adventum carmen epicum* (Epikus költemény Gedeon Laudon, a halhatatlan hős és vezér pesti diadalmenetére, amelynek során Belgrádból Bécsbe menet a budai királyi várban 1789. december 20-án vendégül látták). Tertina tehát ehhez a saját verséhez csatol egyrészt tárgyi jegyzeteket, másrészt egy igen hosszú listát, 10. jegyzetszám alatt (53–56.), ahol felsorolja azokat az egyéb verseket is, amelyek a belgrádi győzelem, illetve a pesti diadalmenet alkalmából keletkeztek.

61 Tertina *Latin nyelvű költeményei*, 55. A vers jelentőségéről vö. Tóth Sándor Máté, „Belgrád! sok vitéz lelkeknek / Felejthetetlen ára / A Császári címereknek / Hellyt engedsz utoljára!” *Belgrád 1789-es visszafoglalásának emlékezete a neolatin irodalmi hagyományok tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Szeged, 2019, 105. (Kézirat.) – *Javítva a hibás *reparabit* alakból.

[Most, most torlod vissza tízszeres csapással a várnai vereséget, és Nikápoly régi szégyenét, és – ó jaj! – a mohácsi romokat villámló fegyvereiddel építed újra.]

Nincs is már olyan messze – igaz, hogy nem a tengeren, nem is a Száva és a Duna összefolyásánál, noha ott is van egy sziget, hanem csak a Margitszigeten – Arany János, aki így elmélkedik *Rangos koldus* című versében az élet elpazarlása, valamint Várna és Mohács kapcsolatairól. Lássuk tehát a két utolsó versszakot.

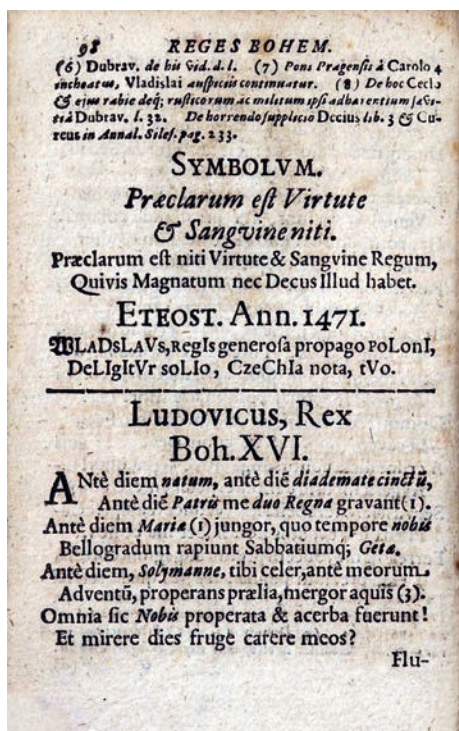
Egy dicső ház végső sarja –
    (Tudja: Várna, meg Mohács...)
Nem lehet, ha birtok már nincs,
    Sem szijgyártó, sem kovács.
Volt, igaz, még egy tenyérnyi:
    De a rozsda és aszály...
No, meg Homburg, s a zsidóság...
    Hanem a rang: az *muszáj*”

Végre látod, az egészszből
    Hogy mi lóg ki: a „fizess!”
Fanyalogva mondod: „Itt van,
    – Nem telik sok – pár tizes.”
Te örülsz, hogy így kiszurtad
    (Ami nem volt) a szemét:
Ő örül, hogy a népkonyhán
    Meglesz mára az ebéd.⁶²

---

62 Arany János, *Kisebb költemények 3. (1860–1882)*. S. a. r. S. Varga Pál. Budapest, 2019, 238–239.

KÉPMELLÉKLET

1–2. KÉP. CZECHIAS SIVE BOHEMIA HENETA DUCUM ET REGUM, QUI VETERUM BOIORUM SEDES AB HENETIS OCCUPATOS TENUERUNT [...] STUDIO M. IOHANN. CAMPANI BOH. ANTE 37 AN. PRAGAE EDITA, IAM VERO NOTIS BREVISSIMIS ETC. TOBIAE HAUSCHKONII T. B. NONNIHIL ILLUSTRATA. ANNO SALUTIS 1652, GORLICI EX OFFICINA MART. HERMANNI, 98–99.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837